

Wat als de olie niet meer in dollars wordt gefactureerd?

► Elmar Altvater

Deze bijdrage gaat over de overgang van valutaconcurrentie naar een oorlog tussen twee valuta's, nl. tussen de Amerikaanse dollar en de euro. Toen in 1991 in Maastricht werd besloten tot de invoering van de euro was men er zich niet van bewust wat de mogelijke consequenties van een mogelijke overgang van een multipolair naar een bipolair valutasysteem zouden kunnen zijn. Deze ontwikkeling verkreeg een bijzondere dynamiek doordat het intussen niet meer om de heerschappij over een betaalmiddel, een beleggingsmunt of een reservebetaalmiddel voor de wereldmarkt ging, maar om in welke munt de aardolie zou worden gefactureerd. De controle over de energiereserves is voor het functioneren van de moderne economieën van centrale betekenis, want hier gaat het tevens over de controle over de aardoliegebieden, het aanbod, de transportlogistiek, de prijs en de valuta waarin de aardolie wordt gefactureerd. Dit conflict is daarom beslissend van aard voor de koersontwikkeling van zowel de dollar als de euro. Men kan ook stellen dat markten en imperiale macht samenwerken en dat de valutapolitiek intussen ook met behulp van kanonnen en raketten wordt bedreven.

We beginnen met een korte geschiedenis van het valutasysteem sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog. Daarna gaan we in op de concurrentie tussen de dollar en de euro, wat dan zou kunnen leiden tot een valutaconflict, ja zelfs tot een valutaoorlog in samenhang met de oorlogen in Afghanistan en Irak, alvorens we bondige en voorzichtige besluiten kunnen trekken.

Zoete seigneurage¹

We beginnen met een schematische geschiedenis van de Amerikaanse dollar als wereldmunt tijdens de voorbije drie decennia die volgden op de ineenstorting van het systeem van Bretton Woods. Men zou deze geschiedenis ook kunnen betitelen als die van een "gemakkelijke" of "zoete" seigneurage. Toen na de Tweede Wereldoorlog de Verenigde Staten de dollar als wereldmunt invoerden – en die situatie duurde nog voort nadat in 1971-1973 de koppeling van de dollar aan het goud was opgeheven –, schiepen ze daarmee enerzijds een "mondiaal openbaar goed", terwijl ze zich anderzijds door de gebruikers ervan lieten betalen. Deze laatsten moesten namelijk na 1971 de deficitaire handelsbalans en daarna het gat in de dienstenbalans financieren door bij voorbeeld Amerikaanse staatsobligaties met dollars te kopen die als gevolg van de exportoverschotten binnenkwamen. Daardoor werd ook de externe financiering van het Amerikaanse financieringstekort mogelijk. Intussen trokken de Verenigde Staten bijna 70 procent van de mondiale kapitaalstromen aan.² De Amerikaanse bevolking kon zich aldus een hogere levensstandaard veroorloven, wat op grond van de binnenlandse productie niet mogelijk zou zijn geweest. Tenslotte is het merkwaardig, om niet te zeggen raadselachtig, hoe het Amerika is gelukt om zonder evenredige tegenprestaties te consumeren, vraagt Emmanuel Todd zich af in *Après l'Empire*.³

Door Bretton Woods, dat aan de instabiele wisselkoersen van de jaren dertig en aan de ineenstorting van de wereldmarkt na de grote economische crisis en tijdens de Tweede Wereldoorlog een einde moest maken, fungeerde het goud als waardevoet. De dollar was gekoppeld aan 35 fijnonsen goud en de meeste overige valuta's in de wereld bezaten een vaste wisselkoers ten aanzien van de dollar. De Amerikaanse dollar was een betaal-, beleggings- en reservemunt en Amerika kon uit al deze functies een seigneuragevoordeel halen. De instellingen van het monetaire systeem, in eerste instantie het Internationaal Monetair Fonds (IMF), maar ook de nationale centrale banken, verplichtten zich om de wisselkoersen te handhaven. Dit systeem kon zo lang behoorlijk functioneren als de Amerikaanse heerschappij, en dus ook de dollarhegemonie, niet werd aangevochten en de mondiale kapitaalmarkt nog door de nationale staten werd gereguleerd. Pas nadat de meeste Europese munten op het einde van de jaren vijftig convertibel waren geworden, ontstond ook de monetaire instabiliteit die een decennium later het systeem van de vaste wisselkoersen zou doen ineenstorten. De oorzaken daarvan zijn veelvuldig en vaak beschreven (zie bij voorbeeld auteurs als Guttmann, Eichengreen, Altvater en Mahnkopf, Crockett en anderen). Het resultaat hiervan was dat het systeem van de vaste wisselkoersen door flexibele wisselkoersen werd afgelost. De vorming van een centrale prijs van de wereld economie, namelijk de wisselkoersen van de munten, was niet langer meer het werk van de openbare instellingen. Het management van de wisselkoersen werd nu aan de privéactoren op de mondiale financiële markten overgelaten. Het betreft hier de privatisering van het openbare goed van de stabiele wisselkoersen.

Daarop verloor de Amerikaanse dollar een deel van zijn waarde, in het bijzonder tegenover de Duitse mark en de Japanse yen. Er kwam in deze fase een monetaire triade tot stand. Deze driehoek werd versterkt door de Europese top in 1979 die tot de vorming van een Europees Monetair Stelsel (EMS) leidde. De munten die niet tot deze triade behoorden, hadden óf hun wisselkoersen aan een grote munt gekoppeld, óf zich door wisselcontroles tegenover de ontwikkelingen op de valutamarkten afgeschermd. Nog in de jaren tachtig kenden de meeste Latijns Amerikaanse landen bij voorbeeld deviezenbe-

perkingen. Die deviezencontroles moesten door de ongecontroleerde inflatie en de ermee samenhangende opkomst van de zwarte deviezenmarkten worden opgeheven.

Door de flexibele wisselkoersen werd de valutaconcurrentie heviger. In vergelijking met de andere doelstellingen van het (nationale) 'magische vierkant' – en vooral dan met de doelstelling van het behoud van de volledige tewerkstelling –, werd het behoud en de versterking van de stabiliteit van de binnen- en buitenlandse waarde van het geld een prioritaire doelstelling die nog het snelste door een restrictieve geld- en fiscale politiek kon worden bereikt. Puntiger uitgedrukt: zo ging het tijdens het systeem van Bretton Woods in eerste instantie om de handelsbalans, in het systeem daarna ging het echter om de kapitaalbalans. In de handelsbalans komen de comparatieve concurrentievoordelen van de "werkelijke economie" tot uitdrukking en fungeert het geld als circulatiemiddel van waren en diensten. In de kapitaalbalans komen de comparatieve aantrekkelijkheden van een gegeven financieel centrum tot uitdrukking en moet het geld dienen als betaal- of als kredietmiddel. De "werkelijke economie" lijkt nu minder belangrijk als de "monetaire economie". Voor beheerders van geldvermogens en andere kapitaalbezitters die op de geliberaliseerde mondiale kapitaalmarkten zeer snel van de ene naar de andere munt kunnen omschakelen en die op die manier de wisselkoersen onder druk kunnen zetten, is de financiële economie minstens zo belangrijk als de reële economische concurrentiekracht van de vestigingsplaats.⁴ Met een dagelijkse omzet op de deviezenmarkten van zo een 1.500 miljard Amerikaanse dollar blijven er voor de politieke instanties nauwelijks nog mogelijkheden over om aan een *tempestada* van valutaspeculatie het hoofd te bieden. Aldus is men geneigd om in te binden en zich aan de grillen van de kapitaalmarkten te onderwerpen omdat die het toch voor het zeggen hebben. Of, zoals de voormalige bestuursvoorzitter van de Deutsche Bank, Rolf Breuer het ooit zei, nu triomfeert "de politiek van het zich op sleeptouw laten nemen".

De private en publieke actoren in de Verenigde Staten hebben met bravoure het spel van de geliberaliseerde kapitaalmarkten gespeeld en ze hebben vanaf het einde van de jaren zeventig, toen

de dollarkoers tot op een historisch dieptepunt (sinds de Tweede Wereldoorlog) was gedaald, deze met uitsluitend monetaire stabiliseringsmaatregelen gered, nl. door een verhoging van de rentestand. Hoewel een verhoging van de rentevoet door de centrale bank een verdere afwaardering van een zwakke munt kan aankondigen omdat de beleggers die dan zullen verwachten, heeft de stijging van de rentestand in de Verenigde Staten op het einde van de jaren zeventig en het begin van de jaren tachtig er eerder toe bijgedragen dat er omvangrijke kapitalen naar de Verenigde Staten toestroomden en dat andere landen gedwongen werden om die renteverhogingen te volgen. Voor schuldeisers en vermogensbezitters kwam dat als een geschenk uit de hemel. Voor schuldenaren betekende dat een verstikkingsdood. De schulden crisis van de Derde Wereld en de investeringsuitval wegens de te dure kredieten, wat in de industrielanden een stijging van de werkloosheid veroorzaakte, hebben dat aangetoond.

Opdat de kapitaalverschaffers de sirenenzang van de relatief hogere rentestanden zouden kunnen volgen, moesten de financiële markten worden geliberaliseerd. Ook zorgden de Verenigde Staten, dit in samenwerking met de neoliberale regering in Europa en elders en met de steun van de internationale financiële instellingen, ervoor dat de financiële centra voortaan wereldwijd en met hoge rendementen tegen elkaar zouden kunnen concurreren. Het algemeen niveau werd hierdoor verhoogd. Tijdens de jaren zestig en zeventig lagen de groeipercentages van het Bruto Industrieel Product (BIP) in de G7-landen reëel ongeveer 3 procent hoger dan de reële rente. In de jaren tachtig en negentig lag de reële rente ongeveer 2,3 procent hoger dan de reële groeipercentages.⁵ De rentebetalingen waren nu niet zomaar meer uit de reële economische groei weg te cijferen. Daardoor is het niet zo verwonderlijk dat vooral de buitenlandse schulden in valuta een zware last gingen vormen. Schuldenaren geraakten in moeilijkheden. Echter niet de Verenigde Staten, want hun sterk stijgende buitenlandse schuld was niet in vreemde valuta, maar in eigen dollars aangegaan. De hoge reële rentestanden hebben er ook toe geleid dat veel kapitaal verkeerd werd belegd. De fantastische boom in de sector van het onroerend goed in Japan op het einde van de jaren tachtig en het uit elkaar spatten van de zeepbel van het onroerend goed in het begin van de jaren negentig zijn daarvoor even-

goed het bewijs als de financiële crisis van 1987 in de Verenigde Staten of de financiële crises in Europa in het begin van de jaren negentig. Deze laatste crises leidden tot het *ad absurdum* opzetten van het Europese muntstelsel.

De Verenigde Staten waren echter – ondanks de structurele tekorten – nooit gedwongen om structurele aanpassingsmaatregelen door te voeren. Ze hebben deze echter in het raam van de ‘Washington-consensus’ opgelegd aan de door schulden en financiële crises getroffen landen, maar zichzelf er wel buiten kunnen houden. In zoverre is de term van de “enige wereldmacht” met uitzonderlijke privileges in vergelijking met de andere landen niet verkeerd gekozen. Men moet er ook bij zeggen dat deze toestand niet pas sinds het einde van de jaren negentig dateert, maar reeds in de jaren zeventig onder president Carter werd voorbereid, tot Ronald Reagan de kans benutte om zijn strategie van de *predatory hegemony* (Susan Strange) te ontvouwen. Vader Bush, zijn opvolger Clinton en daarna Zoon Bush hebben aan deze strategische lijn niets veranderd. Ze hebben die slechts met enkele variaties voortgezet.

Voor de vermogensbezitters was dit een winstgevende en geweldige aangelegenheid. De in het zog van de dereguleringsmaatregelen getroffen institutionele voorwaarden maakten het mogelijk dat het kapitaal in principe wereldwijd hoge en zelfs stijgende opbrengsten kon boeken en daarbij meer opbracht dan het in werkelijke activiteiten in het binnenland geïnvesteerde kapitaal. De financiële innovaties en de nieuwe actoren op de geglobaliseerde financiële markten hielpen hierbij. Ook die regio’s in de wereld die lange tijd van de geglobaliseerde markten afgeschermd waren, moesten onder de druk van de geld- en de kapitaalbezitters buigen en de nationale markten opengooien. De druk werd door de structurele aanpassingspolitiek van de internationale financiële instellingen, vooral dan van het IMF, nog versterkt.

Er is een nieuwe mondiale klasse rond de geld- en kapitaalbeleggingen ontstaan, met investeerders, fondsmanagers, financiële dienstverleners, rating agentschappen, economische analisten, zakenadvocaten en met de erbij behorende politieke belangenbehartigers en mediapersoonlijkheden die intussen aan het mondiale kapitalisme een nieuw gezicht hebben gegeven. De financiële instellingen

gen die door deze nieuwe klasse wordt bestuurd, zijn vooral in de Verenigde Staten of Groot-Brittannië en in de *offshore* financiële centra gevestigd en slechts voor een gering deel op het Europese vasteland. De hoge reële rente en opbrengsten zijn een vehikel geworden om tot een grandioos herverdelingsproces te komen, wat – alle statistieken bevestigen dit – tot een toenemende ongelijke verdeling in de wereld heeft geleid. Door de verrichtingen op de staatsschuld heeft uit het inkomen van de massa en de openbare investeringen een transfer van middelen naar de privé-kredietverleners plaatsgevonden. Vele openbare goederen en diensten zijn intussen, voor zover ze rendabel konden worden geëxploiteerd – want anders is er geen privé-investeerder in geïnteresseerd –, overal ter wereld geprivatiseerd. Andere openbare bezittingen zijn bijna overal inmiddels zodanig onderkomen dat hun privatisering door de gebruikers ervan met gejuich wordt ontvangen.

Dit proces van grootschalige privatisering en vermeerdering van het private geldvermogen heeft de valutakoersen van de schuldeisers eveneens versterkt en de valutakoersen van de schuldenaars dienovereenkomstig verzwakt. Ook de Verenigde Staten hebben buitenlandse schulden, en die zijn nog wel met grote afstand de hoogste van de wereld. Het onderscheid met Brazilië of Guinea, Thailand en Argentinië is echter dat de Verenigde Staten schulden in hun eigen munt zijn aangegaan. Daardoor kunnen de Verenigde Staten de twee voordelen van schuldenaar en schuldeiser met elkaar combineren, terwijl ze er geen nadelen van ondervinden: als schuldenaar genieten ze het voordeel van *seigneurage*. De Amerikaanse dollar blijft stevig, ook als het Amerikaanse deficit op de overheidsbegroting en de dienstenbalans stijgt, waardoor men zich de hoge levensstandaard van de *American way of life* kan permitteren. De Amerikaanse schuld is daarbij grotendeels afkomstig van de overheid. Daarvoor is de politiek en militair machtigste natie op aarde zelf verantwoordelijk. De schuldeisers daarentegen zijn in de regel Amerikaanse privé-instellingen die wegens de centrale plaats van Wall Street in het mondiale financiële systeem greep hebben kunnen krijgen op delen van het mondiale meerprodukt. Het raadsel waarvan Emmanuel Todd sprak, is dus nog niet zo enig-matisch.

Op een perverse wijze heeft de financiële crisis in Azië in 1997, in Rusland in 1998, in Brazilië in 1999, en daarna in Turkije en in Argentinië een verdere versterking van de Amerikaanse dollar tot gevolg gehad. Beleggers in de opkomende of 'nieuwe' landen hebben, toen de financiële crisis zich aankondigde, hun kapitalen zeer snel (uit kuddegeest) teruggetrokken en daarna vooral in de Verenigde Staten belegd. Op die wijze kon in de tweede helft van de jaren negentig de boom van de 'nieuwe economie' ontstaan die spectaculaire koerswinsten veroorzaakte. De reële groei van het Bruto Binnenlands Product (BBP) werd omhoog gestuwd, terwijl door de gestegen vermogenswinsten op de beurzen de inkomens konden stijgen en daardoor een consumentenboom veroorzaken. Dit was ook een fase waarin de reële groeipercentages opnieuw over die van de reële interestvoeten sprongen – weliswaar alleen in de Verenigde Staten en nergens anders, en daarbij enkel tot aan het einde van de regeerperiode van Clinton. Bush junior heeft inmiddels de normale toestand van het moderne plunderkapitalisme hersteld. Bovendien blijkt dat de boom van de 'nieuwe economie' voor een aanzienlijk deel met creatieve boekhouding en door bedriegerij in grootse stijl werd verlengd, totdat bij Enron, Worldcom, enz. de grootste oplichterij uit de economische geschiedenis aan het licht kwam.

Reserve-, handels-, beleggings- en olievaluta

Ten tijde van de dollarsterkte werd de euro, zoals dat in Maastricht in 1991 was besloten, in 1999 ingevoerd. Het was dus geen wonder dat de euro daarna slechts zwak voor de dag kon komen. Ongetwijfeld waren de algemeen verspreide treurzangen over de euro op het einde van de jaren negentig onrealistisch, omdat ze de dynamiek van het Europese integratieproject systematisch hadden onderschat. De invoering van de euro was zonder enige twijfel een gewaagd manoeuvre. De verschillen in loonkosten in de EU, evenals de verschillende inflatiepercentages, pleitten als fundamentele economische data tegen een gemeenschappelijke wisselkoers en een gemeenschappelijke rentestand in het eurogebied. Het was al in 1991 duidelijk geworden dat bij verlies van de instrumenten van de wisselkoers- en rentepolitiek enkel nog de aanpas-

sing van de lonen en van de aan de lonen gekoppelde uitkeringen in het budget van Sociale Zaken overbleven om aan de stabiliteitsvoorwaarden van het Verdrag van Maastricht te kunnen voldoen (daar heb ik eerder al op gewezen⁶). Hoe moeilijk dat was en welke sociale offers daarbij gebracht moesten worden, is tegenwoordig in bijna alle Europese landen opgemerkt: in Duitsland in samenhang met het debat over *Agenda 2010*⁷, in Oostenrijk en in Frankrijk, alwaar het pensioensysteem aan het Europees stabiliteitspact wordt opgeofferd en de levensvoorwaarden van miljoenen mensen in hun levensavond wordt verslechterd.

De Europese Centrale Bank (ECB) legt met haar geldpolitiek beperkingen op aan de economische en sociale politiek van de nationale staten. Toch is het duidelijk dat de stap naar de Europese muntunie niet meer kan worden teruggedraaid, en wil men dat toch, dan kan dat enkel tegen een extreem hoge prijs. Nu bestaat de euro en hij noteert na een aanvankelijke koersdaling tegenover de Amerikaanse dollar sindsdien meer dan 30 procent hoger. Als gevolg van de zwakte van Japan is de euro de enige concurrent van de dollar geworden. Zoals vijf vingers een vuist vormen, zo is de samenvoeging van elf munten tot de euro ongetwijfeld een versterking in vergelijking met de vorige elf aparte munten en tegenover de concurrerende andere munten. Uit de triade heeft zich bij het begin van deze nieuwe eeuw een diade, een binair, bipolair systeem ontwikkeld dat steeds meer ook andere munten in zijn ban krijgt: enkele Latijns-Amerikaanse landen zijn volledig gedollariseerd (Ecuador, El Salvador, Panama en Guatemala), terwijl vele andere aan de dollar zijn gekoppeld. Ook aan de euro hebben zich vele valuta in Afrika of Midden- en Oost-Europa paritair gekoppeld of ze benutten hem als waardeanker. Er bestaan nog slechts twee valuta's.

Als een valuta een leidende munt is of daarop aanspraak maakt, moet ze meerdere functies op zich kunnen nemen. Ze moet (i) als *reservemunt* van de centrale banken kunnen worden gebruikt, ze moet (ii) als *betaalmunt* kunnen dienen waarin de belangrijkste contracten van de private actoren worden gesteld, ze moet voor de kapitaalbezitters (iii) een *investeringsmunt* zijn waarin zij hun beleggingen kunnen doen, en ze moet (iv) als *aardolievaluta* kunnen fungeren, omdat hierin de strategische prijs van de energierekeningen der

industriële (en ook de postindustriële) landen wordt uitgedrukt. Gemeten naar deze functies is de Amerikaanse dollar in vergelijking met de euro zonder twijfel in het voordeel. In de algemene politieke concurrentie van de valuta's is omzeggens eenoog de koning der blinden. De valutahegemonie kan daarom nooit volledig zijn. In de duopolische of bipolaire concurrentie van de valuta's is steeds de andere munt de maatstaf om de eigen sterkte te meten als men die ander graag wil overtroeven.

De Amerikaanse heerschappij over de wereldmarkten en over de mondiale politiek is weliswaar indrukwekkend, doch niet absoluut – en dat merkt men aan de notering van de Amerikaanse dollar. Het groeiende dubbele deficit wijst op een structurele zwakte van de Amerikaanse economie. De duikvlucht van de Amerikaanse dollar in de lente van 2003 had op het eerste gezicht op de Amerikaanse economie een positief effect door de verbetering van de concurrentiekracht van de 'vestigingsplaats'. Dat is positief voor de handelsbalans, maar wijst ook op het feit dat de concurrentiebestendigheid van de Amerikaanse dollar als beleggingsmunt op de financiële markten geenszins is veilig gesteld. Aldus komen de functies van betaalmunt – met de hulp van de wisselkoersen concurrentievoordelen behalen – met die van de reserve- en beleggingsfuncties – stabiliteit van de beleggingen veilig stellen – in conflict.

Alle centrale banken die de dollar als reservemunt aanhouden, zullen door een koersdaling van de dollar ofwel verliezen op hun deviezenreserves moeten boeken, of wel een poging moeten ondernemen om van de dollar naar andere valuta's over te schakelen. Doch omdat er slechts één alternatieve munt bestaat, komt dit neer op een versterking van de euro. De Oost-Aziatische centrale banken bezaten in de lente van 2003 voor 927 miljard dollar aan deviezenreserves. Daarvan bezat Japan met 479 miljard dollar meer dan de helft en China met 286 miljard dollar bijna eenderde. Ook de ECB bezit reserves en wel in de orde van grootte van 220 miljard dollar. Het aandeel van de euro in de valutareserves van de centrale banken is van 1999 tot 2003 van ongeveer 10 procent tot over 20 procent toegenomen, terwijl het aandeel van de Verenigde Staten van 70 procent tot 60 procent is gedaald.⁸

De waardedaling van de Amerikaanse dollar is goed voor de Amerikaanse exporteurs – *ceteris paribus* – als de importelasticiteit van de importlanden redelijk groot is en ze daardoor op de waardedaling van de Amerikaanse dollar met een verhoging van de ingevoerde hoeveelheden reageren. Ook moet men in aanmerking nemen dat intussen een groot deel van de export van alle industrielanden binnen de grote transnationale ondernemingen gebeurt en die laatste hebben hun productieafdelingen overal ter wereld. Daarom is het niet zo zeker dat de Amerikaanse economie ook van de waardedaling van de dollar profiteert. Want in ieder geval wordt de input duurder waardoor misschien de winst uit de koersdaling wordt opgeslorpt. Als echter het marktaandeel van de Amerikaanse export als gevolg van de koersdaling van de dollar stijgt, dan komt de Amerikaanse dollar als betaalmunt ongetwijfeld sterker uit dit proces voor de dag. Maar als reservemunt zal de dollar zwakker noteren en als beleggingsmunt zal hij dan minder interessant voor de kapitaalbezitters worden, zeker als de rentestand in de Verenigde Staten lager dan in de euroregio is. De centrale banken en de kapitaalbezitters zullen in een dergelijke situatie misschien kapitaal uit de Verenigde Staten terugtrekken, dat deze echter nodig hebben om het tekort op de handelsbalans en de begroting te dekken. Een devaluatie van de dollar zou in deze mondiale financiële verhoudingen een storm doen losbarsten wat “een ontglobalisering zal ontketenen”⁹.

Wat zal in de toekomst de aardolievaluta zijn: de dollar of de euro?

Er bestaan in de geglobaliseerde wereldeconomie drie strategische prijzen: naast de rentestanden en de wisselkoersen staat de aardolieprijs voor de input van energie centraal. Die laatste doet het hele systeem functioneren. Daarbij komt het erop aan in welke valuta die prijs wordt bepaald. De prijs voor het levenssap van de moderne industriële en postindustriële systemen is sinds lang

vooral in dollars uitgedrukt en dat heeft aan de Verenigde Staten immense voordelen verschaft, vooral dan in het raam van een verreikende en langdurige geostrategische berekening die de regering Bush heeft gemaakt. In deze berekening staan: (i) de controle over de regio's waar olie wordt gewonnen; (ii) controle over de aangeboden hoeveelheid op de energiemarkten; (iii) controle over de vervoerslogistiek en de routes voor het overbrengen van de aardolie uit de winningsgebieden, via pijpleidingen of met tankschepen; (iv) het beïnvloeden van de hoogte van de prijs en (v) het vaststellen van de valuta waarin de prijs wordt gefactureerd. In elk van deze vijf etappes worden conflicten uitgevochten met het doel de energieverzorging voor een aanvaardbare prijs op de lange termijn te garanderen.

De controle over de oliebronnen is daarom zo belangrijk omdat de uitputting van bekende olievelden vanaf de jaren negentig in verhouding hoger ligt dan het aantal nieuw ontdekte en in bedrijf genomen velden.

De controle over de oliebronnen is daarom zo belangrijk omdat de uitputting van bekende olievelden vanaf de jaren negentig in verhouding hoger ligt dan het aantal nieuw ontdekte en in bedrijf genomen velden. De exploitatie bedraagt thans ongeveer 22 miljard vaten per jaar, terwijl er per jaar slechts gemiddeld 6 miljard vaten worden ontdekt. Het hoogtepunt van de mondiale olieproductie is dus overschreden. De mooie tijden toen het vinden van nieuwe olievoorraden groter was dan de exploitatie, zijn voorbij – en die komen, aldus de geologen, nooit meer terug. De oorlog tegen het talibanregime in Afghanistan verschafte de Verenigde Staten de gelegenheid om ook militair in de Centraal-Aziatische landen, in de buurt van de oliebronnen, en in die landen waar de nog aan te leggen pijpleidingen zullen lopen, een voet aan de grond te krijgen. Daarbij werd Centraal Azië geopolitiek gezien uit de invloedssfeer van Rusland en China, maar ook van India en van Iran gehouden.

Nu China, India en andere landen hun industrialisering willen doorzetten – en ook moeten als zij het spel van de World Trade Organization (WTO) willen respecteren –, is als gevolg van de

stijgende vraag naar het zwarte goud de controle over de aardolieproductie en -markt van beslissende aard. Wie denkt dat men voor het voorzien van de industriestaten met deze energiebron kan volstaan met de wetten van de "onzichtbare hand", moet wel stekeblind zijn voor de zichtbare hand van de politieke en militaire macht. Het gaat hier om de geopolitieke heerschappij over de bekende reserves en om de toegang tot de veronderstelde aardolievelden. Het gaat om de mogelijkheid om het aanbod en de prijs van de aardolie te beïnvloeden en de valuta aan te bieden voor de facturering ervan. De geo-economische markt en de politieke en militaire macht werken dus samen. Daardoor kunnen de Verenigde Staten tegelijk het neoliberale hooglied over de markt en de concurrentie aanheffen en de trommel over de geopolitiek roeren. Irak is daarom voor de geopolitici in Washington interessant, omdat hier niet alleen 11 procent van de wereldreserves opgeslagen liggen, maar omdat die (i) ook nog van hoge kwaliteit zijn, (ii) in een regio liggen die Centraal-Azië met het Midden-Oosten verbindt, en (iii) de nieuwe heersers in Irak de prijspolitiek van de OPEC (Oil Producing and Exporting Countries) kunnen beïnvloeden. De Verenigde Staten hebben zich door de oorlog tegen Afghanistan en Irak op het eerste gezicht – en als de speculaties van de oliestrategie opgaan – op die manier van een voortreffelijke strategische uitgangspositie bij de controle van de olievoorraden en transportroutes verzekerd. Alles wijst erop dat de Amerikaanse dollar de olievaluta zal blijven, ook als die tegenover de euro terrein verliest. De pogingen van Libië, Venezuela, Irak en andere olieproducerende landen om van de dollar op de euro over te schakelen, zijn mislukt.

De OPEC kan als politieke factor bij het bepalen van de aanbodhoeveelheid en de prijsvorming worden vergeten als niet meer de producerende landen en hun oliekartel, maar de Verenigde Staten als grootste olieconsument met behulp van het protectoraat Irak (zonder rekening te houden met de devote sjeiks in de Golf) de prijshefboom bedienen. Reeds tijdens de eerste Golfoorlog was het duidelijk dat de rijke olie- en woestijnstaten als gevolg van het "recycleren" van hun petrodollars sterke geldelijke belangen in de industrielanden aanhouden (in onroerend goed, in de industrie, in banken en beleggingsfondsen), waardoor ze aangespoord worden om de olieprijs laag te houden, daar hoge olieprijsen voor

hun financiële belangen schadelijk zouden zijn. Totaal andere belangen hebben dicht bevolkte olielanden als Indonesië, Nigeria of Algerije en Venezuela die hun exportinkomsten zien wegsmelten als de olieprijs daalt. Ze kunnen dat verlies niet met inkomsten die uit kapitalen afkomstig zijn die voortkomen uit hun belegde petrodollars, compenseren.

Gezien de verminderende reserves zou een lagere olieprijs in elk geval een voorbijgaande nostalgische herinnering aan het korte tijdperk van de goedkope energie kunnen oproepen. De aardolieprijs zal echter niet omwille van ecologische redenen stijgen en daardoor de opkomst van alternatieve energiedragers bevorderen. De prijs van de aardolie zal stijgen en daardoor de exploitatie van niet zo gebruikelijke reserves in olie-zand en leesteen of in de diepzeebodem en gascondensaten winstgevend maken. Deze onconventionele fossiele energiedragers zijn ecologisch nog schadelijker dan de exploitatie en het gebruik van conventionele aardolie. Voor de natuur is de 'collaterale schade' enorm, want veel klimaatschadelijke gassen zullen vrijkomen.

Ook zou een hogere olieprijs de voorwaarscheppen voor de rentabiliteit van olievelden met hoge transportkosten. Pijpleidingen van de Kaspische Zee en van Kazachstan naar de havens aan de Golf, de Middellandse Zee of naar de Indische Oceaan zijn duur en de kosten van de militaire veiligheid van deze transportwegen zijn hoog. In het raam van het Plan Columbia zijn door het Amerikaanse Congres in februari 2003 in totaal 532 miljoen dollar aan kredieten goedgekeurd, waaronder 92 miljoen dollar door de "Brigade XVII, waarvan de enige opdracht erin bestaat om een oliepijpleiding van Oxidental Petroleum te beveiligen".¹⁰ Niet alleen door het grotere tekort aan olie, maar ook wegens de stijgende kosten van de militaire beveiliging der tracés tegen sabotage of terroristische aanvallen, dus wegens geostrategische overwegingen, stijgt de prijs.

Voor de Verenigde Staten zou een hogere olieprijs niet onvoorwaardelijk nadelig zijn. Want dure olie zou eerst en vooral China en Japan en andere werkelijke en potentiële concurrenten van de Verenigde Staten treffen. Zowel het oude als het nieuwe Europa zouden de nadelen van de dure brandstof in hun industriële en postindustriële samenleving voelen. Dat zal zo blijven zo lang de oliefactuur in dollars wordt opgemaakt. *Ten tweede*

zal de Amerikaanse controle over een groot deel van het aanbod op de mondiale oliemarkten ervoor zorgen dat de olierekeningen ook in de toekomst in Amerikaanse dollars zullen worden gefactureerd. Dat is wellicht de beslissende beweegreden voor de brutale doortastendheid waarmee Irak onder Amerikaanse invloed is gebracht. De Amerikaanse elites denken ook in de toekomst de oliefactuur in dollars te kunnen vereffenen, hoewel de dollar onder sterke neerwaartse druk staat. De OPEC heeft dan ook volgens verwachting in mei 2003 besloten om in het vervolg de olieprijs, dit ondanks de zwakte van de dollar en de sterkte van de euro, in US dollars te blijven factureren.

Voor de Verenigde Staten is dit vooruitzicht zo iets als een sprookje van Sheherezade's 1001 Nacht. Ze krijgen ook in de toekomst het levenssap voor hun economie bijna voor niets. De drukkerij van de Federal Reserve verandert in een borrelende oliebron. De dollars kunnen in elke gewenste hoeveelheid worden bijgedrukt om de olie te importeren. De gouden tijden van de dubbele deficits kunnen ook tegen de kankeraars van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) worden uitgespeeld omdat die laatsten van de Amerikaanse burgers een hogere spaarquote verlangen dan de huidige die onder 5 procent ligt. De aardolie zal als het ware het waardeanker van de Amerikaanse dollar worden, zo iets als een multifunctioneel wapen in de valutaconcurrentie met de euro. Deze strategie zal beslist een verhoogde inflatiedruk voor de wereldeconomie tot gevolg hebben. Maar dat kan ook misgaan. De grote oliemaatschappijen zullen wel meedoen. Want hun *shareholder-value* hangt van de oliereserves af die de firma's kunnen aantonen.¹¹ Daarom komt het hun van pas als de aanspraken op de sinds 1972 in Irak generationaliseerde olievelden kunnen worden hard gemaakt. Hetgeen de Amerikanen en de Britten in 1953 in Iran na de gewelddadige afzetting van Mossadecq deden, namelijk de privatisering van de generationaliseerde petroleumindustrie terugdraaien, kan men meer dan een halve eeuw later in Irak her-

halen. Privé-winsten, aandelenkoersen en dus ook de bonussen van de managers kunnen stijgen. Ook een deel van de wapenindustrie kan ervan profiteren. Toch kan na deze korte oorlog een langdurige guerrilla uitbreken die men niet zo maar zal kunnen beëindigen, en dat zal het herstellen van de stabiele naoorlogse orde in het Nabije Oosten bemoedigen of zelfs doen mislukken. Dat kan ook tot een vlucht uit de dollar en tot een devaluatie leiden.

Daar zijn ook de Oost-Aziatische centrale banken bang voor. Daardoor lijkt het alsof ze reeds zijn begonnen met het voorzichtig omruilen van hun dollarreserves in andere munten, vooral euro's.

Indien de Amerikaanse dollar als betaalvaluta aan betekenis zou verliezen en bovendien als beleggings- en reserve-munt minder attractief zou worden, plus daarbij als oliemunt onder druk zou komen te staan, dan zou dat

voor Bush een ramp betekenen. Als de olie niet meer in Amerikaanse dollars, maar bij voorbeeld in euro's zou worden gefactureerd, of mocht zich een geschikte gelegenheid voordoen om de prijs, zoals in 1973 bij de Israëlisch-Arabische Oorlog, abrupt te verhogen, dan zou dat, gezien het reusachtig deficit op de handelsbalans van de Verenigde Staten, voor Bush een bijna onoplosbaar probleem kunnen vormen, daar de Amerikaanse productie jaarlijks met ongeveer 300.000 vaten terugloopt en daar de kosten van de olieimport intussen jaarlijks ongeveer 130 miljard dollar bedragen. Met een deficit op de handelsbalans van 553 miljard dollar in 2003 zou de financiering van de olie-invoer in euro's geweldige structurele problemen tot gevolg hebben voor de wereldeconomie in haar geheel en voor de Amerikaanse economie in het bijzonder.

De strijd om de aardolie, om de heerschappij over de reserves, om de aangeboden hoeveelheid en om de prijsvorming volgt de strijd om de munt waarin de olie wordt gefactureerd. De valutaconcurrentie tussen dollar en euro (eventueel ook de yen) zou tot een valutaoorlog kunnen escaleren. Het huidige conflict tussen het oude

*Dat conflict kan men slechts
vermijden door een politiek
op de lange termijn
te ontwikkelen om de olie
te vervangen door het
promoten van alternatieve
(zonne-)energie.*

en het nieuwe Europa zou zich kunnen toespitsen en zich tussen de landen van de euro en de andere landen kunnen voortplanten. Spanje en Italië zouden dan naar het kamp van het “oude Europa” moeten overschakelen.¹² Het “nieuwe” Europa zou wel eens even snel “oud” kunnen worden, zoals dat is gebeurd met de nieuwe economie. Het kan ook zó zijn dat Europese olieproducerende landen als Engeland en Noorwegen zich liever aan de euro dan aan de dollar zullen willen vastklampen, wat voor de Verenigde Staten een nederlaag zou betekenen. Dat wil Washington in elk geval verhinderen door verdeeldheid in Europa te zaaien, wat trouwens in enkele Europese landen een positieve weerklank heeft gevonden.

Moet Europa zich met deze valutaoorlog inlaten? Beter van niet, omdat de consequenties voor alle belanghebbenden negatief zouden zijn en omdat er geen alternatief voorhanden is. Dat alternatief komt neer op het bevorderen van de ontwikkeling van zonne-energie, daar deze laatste niet de nadelen van de fossiele energiedragers bezit die het klimaat doen opwarmen. Dat kan ook het Europese antwoord op de lange termijn zijn op een mogelijke valutaoorlog omwille van de oliemunt. Indien niet in die richting koers wordt gezet, dan – zo mag men vermoeden – verruilt men slechts het dollarimperialisme voor een wankel euro-imperialisme.

Tot slot

De valutaoorlog is nog niet uitgebroken. Toch is de valutaconcurrentie in een bipolaire valutastelsel aanmerkelijk toegespitst. Dat is daarom alleen al problematisch daar de wereldeconomie voorzien van de eigen munt een aantal seigneuragevoordelen met zich mee brengt, vooral indien men met die eigen munt de olie kan factureren. Daar de eindigheid van de oliereserves niet alleen de ecologen interesseert, maar ook een factor is in de strategische overwegingen voor de toekomstige energieverzorging (zoals uit het Cheney-bericht voor de energievoorziening van de Verenigde Staten voor 2001 blijkt), is de betekenis van een leidende munt voor de oliefacturering bekend. Zolang voor de Amerikaanse dollar geen alternatief bestond, was dit probleem slechts bijkomstig. Met de euro is in het begin van de nieuwe eeuw evenwel een alternatief voorhanden en daardoor is het conflict over de facturering van de olie onvermijdelijk geworden. Dat conflict kan men slechts vermijden door een

politiek op de lange termijn te ontwikkelen om de olie te vervangen door het promoten van alternatieve (zonne-)energie. Daarvoor pleiten intussen niet alleen ecologische, maar ook polemologische argumenten.

(Bewerking en vertaling: André Mommen)

Noten

1. De seigneurage is het inkomen verworven uit het in omloop brengen van geldstukken of bankbiljetten. Er ontstaat vaak een belangrijk verschil tussen de nominale waarde van een geldstuk of een bankbiljet en de productie- en de distributiekosten ervan. (nvdr)
2. *Global Financial Stability Report*, IMF, 2003, blz. 105.
3. Emmanuel Todd, *Après l'Empire*, Parijs: Gallimard, 2002. Vertaald met als titel *Wereldmacht Amerika: essay over het verval van het Amerikaanse systeem*, Amsterdam: Bert Bakker, 2003. In het Amerikaans als *After the Empire. The Breakdown of the American order*, New York: Columbia University Press, 2003. (nvdr)
4. In Duitsland woedt al enkele jaren een discussie over de vestigingsplaats (“Standort”) of de toekomst van de Duitse industrie die de laatste jaren, omwille van de hoge lonen en sociale lasten, de neiging heeft naar de goedkope landen te vertrekken. Men zoekt naar middelen om die industriële werkgelegenheid in Duitsland te houden. (nvdr)
5. Zie David Felix, geciteerd in *Enquête-Kommission Globalisierung der Weltwirtschaft*. Bundestag, 2002.
6. Elmar Altvater en Birgit Mahnkopf, *Gewerkschaften vor der europäischen Herausforderung. Tarifpolitik nach Mauer und Maastricht*, Münster: Westphälisches Dampfboot, 1993; Elmar Altvater, ‘Masse und Macht im Zeitalter der Globalisierung’, *Leviathan*, vol. 26 (1998), 1, blz. 133-151.
7. *Agenda 2010* is het hervormingsprogramma van de arbeidsmarkt en de welvaartsstaat dat kanselier Gerhard Schröder in 2002 na zijn herverkiezing lanceerde en dat nu wordt uitgevoerd. (nvdr)
8. *Financial Times Deutschland*, 8.5.03, blz. 29.
9. Thomas Fricke in *Financial Times Deutschland*, 30.5.03.
10. *Allgemeine Zeitung*, 17.2.03.
11. Dit blijkt al uit de door Shell met 20 procent “overschatte” eigen oliereserves, wat eerder dit jaar aanleiding gaf tot een bestuurscrisis en tot een daling van de aandelenkoersen. (nvdr)
12. Dat is vanaf april 2004 het geval na de verkiezingsoverwinning van de Spaanse socialisten. Premier Zapatero besloot onmiddellijk om de Spaanse troepen uit Irak weg te halen. (nvdr)